

5. Исажон Султон. “Юсуф ва Зулайхо” /Хазрати Ҳизр изидан. – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги НМИУ, 2018. – Б. 158.
6. Kobilova, Z. (2022). Image of a Drinker and a Hermit in the Amir Al-Ghazali. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 2(4), 173-176.
7. Agzamovna, Kurbanova Feruza. "Study of Modern Uzbek Written Literature and Folklore." *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION* 2.5 (2022): 142-145.
8. Bakirovna, K. Z. (2019). The Rhythm of the Literary Impact. *ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies*, 8(9), 58-67.
9. Qobilova, Z. (2024). ALISHER NAVOIY ADABIY MEROSINING OZARBAYJONDA O'RGANILISHI. *Hamkor konferensiyalar*, 1(1), 215-219.
10. Qurbonova, Feruza. "Classic traditions and folklore motivations in the stories of Isajan Sultan." *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* 11.3 (2021): 492-495.
11. Agzamovna, Kurbanova Feruza. "Artistic speech is a factor of creating the hero's spirit (on the stories of Isajan Sultan)." *ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH* 10.5 (2021): 37-39.
12. Tursunova, N. (2021). FOLKLORE MOTIVES IN MUKIMIY'S WORK. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS*, 2(09), 187-191

O'ZBEK VA TOJIK TILLARI O'RTASIDAGI TARIXIY VA LINGVISTIK ALOQALAR

Ramziya JO'RAYEVA,
Qo'qon DU dotsenti, f.f.f.d.(PhD)
Munira HAKIMOVA,
Qo'qon DU filologiya fakulteti,
o'zbek tili va adabiyoti
yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Maqolada tojik tilidan o'zbek tiliga o'zlashgan leksik birliklar va affiksial elementlarning o'zaro ta'sir jarayoni tahlil etilgan. O'zbek tiliga singib ketgan tojikcha so'zlar va qo'shimchalarning fonetik, morfologik va semantik xususiyatlari o'rganilgan. Tadqiqot natijalari o'zbek va tojik tillari o'rtasidagi tarixiy-madaniy aloqalarning tilshunoslikdagi ifodasini yoritadi va o'zbek adabiy tilining shakllanish jarayonidagi o'zlashma qatlamning ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Qiyosiy-tarixiy tilshunoslik, tojik tili, o'zbek tili, o'zlashma so'zlar, qo'shimchalar, tillararo ta'sir, leksik o'zlashuv, morfologik o'zgarishlar, tarixiy til aloqalari, fonetik moslashuv, madaniy ta'sir.

Qiyosiy-tarixiy tilshunoslik, qiyosiy tilshunoslik, komparativistika – tilshunoslikning qarindosh tillarni, ya'ni genetik jihatdan o'zaro bog'liq tillarni o'rganuvchi, ular o'rtasidagi munosabatlarni aniqlovchi hamda ularning zamon va makon bo'yicha tadrijiy taraqqiyotini tavsiflovchi sohasi; til oilalarining, shu tizimlardagi ayrim tillar va elementlarning kelib chiqishini aniqlash, jumladan, tillar o'rtasidagi genetik qarindoshlikni – ularning yagona bir manba (bobo til)dan kelib chiqqanligini aniqlash (tillarning genealogik tasnifi) ham Qiyosiy-tarixiy tilshunoslikning maqsadlari doirasiga kiradi. Qiyosiy-tarixiy tilshunoslik tillar tarixini qayta tiklash (rekonstruksiya qilish)da asosiy tadqiqot vositasi sifatida kiyosiytarixiy metoddan foydalanadi; tadqiqotning eng umumiy shakli – (eng avvalo, fonetikani qamrab oladigan) qiyosiy-tarixiy grammatikalar va (leksikani namoyon etuvchi) etimologik lug'atlar tuzishdan iborat.

Hozirgi o'zbek tilshunosligida o'zbek tili va boshqa tillar qiyoslanib atroflicha o'rganilgan bo'lsa-da, bu sohada o'zbek va tojik tili o'rtasidagi munosabat va fors-tojik tilidan o'zlashgan so'zlar haqidagi ilmiy tadqiqotlar juda kam. Ma'lumotlarga qaraganda hozirda O'zbekiston hududida 1 mln dan ko'proq tojikzabon millatlar yashaydi. Ularning ko'pchiligi Namangan, Farg'ona, Toshkent va Samarqand viloyatlarida istiqomat qiladi⁴⁵.

O'zbek va tojik xalqi o'rtasidagi do'stlik, birodarlik munosabatlari ancha qadimdan beri davom etadi. Tojik xalqining urf-odatları, yashash tarzi, tarixi bizni bu xalqqa tutashtirib turadi.

X.Xomidovning izlanish natijalariga ko'ra hattoki "O'rxun-Enasoy" yodnomalarida turkiy va fors-tojik tilida so'zlashuvchi xalqlar haqida faktlar ham keltirilgan ekan. "Devonu lug'atit turk" asarida ham tojiklar bilan o'zbeklar munosabati juda qadimiy ekanligi ta'kidlab o'tilgan⁴⁶.

O'zbek tilidan tojik tiliga, tojik tilidan esa o'zbek tiliga o'zlashgan so'zlar miqdori anchani tashkil etadi. *Abgor, bekor, bobokalon, bedor* kabi so'zlarni misol qilib keltirishimiz mumkin.

O'zbek tilining tarixini, madaniyatini, yashash tarzi, davlat siyosatini, ma'naviy va iqtisodiy hayotini tojik xalqining ta'sirisiz o'rganib bo'lmaydi.

⁴⁵https://www.natlib.uz/search/detail/CATTOT000003596554?mainLink=/search/tot&briefLink=/search/tot/result?lmtsn=_A_q=%D0%9C%D1%83%D1%85%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D0%B8+%D0%B7%D0%BE%D0%BA%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2_A_lmt0=_A_lmtst=_A_st=KWRD_A_si=TOTAL

⁴⁶

https://www.natlib.uz/search/detail/CATTOT000003613848?mainLink=/search/tot&briefLink=/search/tot/result?lmtsn=_A_q=%D0%9C%D1%83%D1%85%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D0%B8+%D0%B7%D0%BE%D0%BA%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2_A_lmt0=_A_lmtst=_A_st=KWRD_A_si=TOTAL

O'zbek va tojik xalqlari Markaziy Osiyoda yonma-yon yashagan. Bu esa urf-odatlar, til, madaniyat va turmush tarzining o'zaro aralashib ketishiga olib kelgan.

Tarixdan bilamizki, Mavorounnahr va Xuroson kabi hududlar o'zbek va tojik xalqlari uchun umumiy bo'lgan. Bu hududlarda ijod qilgan ko'plab shoirlar, olimlar (Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Lutfiy va boshqalar) ikki xalqning ma'naviy dunyosi va tiliga birdek ta'sir ko'rsatgan. Shu o'rinda Alisher Navoiyning 2 tilda turkiy va fors tilida ijod qilgani ham bunga yaqqol misol bo'ladi.

Tojik tili – hind-yevropa tillari oilasidagi eroniy tillar guruhining janubig'arbiy guruhchasiga mansub til. Asosan, Tojikiston va Afg'oniston shimolida, O'zbekiston, Qirg'iziston va Qozog'istonning ayrim tumanlarida, qisman Eronda tarqalgan. Tojik tilida jami 35 mln.dan ortiq (mas., Tojikistonda 10 mln.dan, O'zbekistonda 2 mln (rasmiy) ortiq insonlar muloqot qiladi

Fonetik tizimida 6 unli va 24 undosh fonema bor. Urg'u dinamik xususiyatga ega, ko'pincha so'zning oxirgi bo'g'iniga tushadi. Grammatik qurilishi agglyutinatativ xususiyatga ega. Ot, sifat, son turkumlaridagi so'z o'zgarishining qadimda rivojlangan tizimi hozirda yo'qolgan. Jins va kelishik kategoriyalari mavjud emas. Kelishik munosabatlari sintaktik usulda ifodalanadi. Izofa otlar aloqasida eng keng tarqalgan vositalardandir. Fe'l sohasida ko'plab analitik shakllar va birikmalar uchraydi. 4 ta mayl (aniqlik, buyruq, shart va ehtimollik) bor⁴⁷.

Tojik tilining fonetik tizimi ham o'zbek tili bilan deyarli bir xil. Tojik tili fonetik tizimida 6 unli va 24 ta undosh fonema mavjud. Bu ko'rsatkichlar o'zbek tilida ham shunday miqdorga ega.

Tarixda muayyan alifbodan foydalanish biror xalqning an'analariga aylanib qolgan. Ammo Tojikistonda avval arab alifbosi, keyin qisqa muddat lotin, keyin esa Tojikistonda eng ko'p ishlatiladigan alifbo bo'lib qolayotgan kirill alifbosi qo'llangan. Buxoro yahudiylari gapiradigan buxoriy shevasi an'anaviy ravishda ibroniy alifbosidan foydalangan, ammo bugungi kunda kirill alifbosi yordamida yoziladi.

Fors alifbosi 1993-yilda ta'lim va jamoat hayotiga kiritildi. 1999-yilda davlat tili qonunidan forscha so'z olib tashlandi. Amaldagi de-fakto standarti kirill alifbosi edi va 1996-yilgi ma'lumotlarga ko'ra, aholining juda oz qismigina fors alifbosini o'qiy olgan. Tojik alifbosi ham o'zbek lotin alifbosiga o'xshab muammoli bo'lgan⁴⁸.

⁴⁷ https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Tojik_tili

⁴⁸ https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Tojik_alifbosi

O'zbek tiliga o'zlashgan *-be* , *-no* , *-kam* , *-ser* kabi qo'shimchalar tojik tilidan o'zlashgan va tojik tilida prefiks va mustaqil so'zlardir. Tojik tilida qo'shimchalar prefiks va suffikslarga ajratiladi. Bu o'zbek tilida qo'shimchalar so'z yasovchi va shakl yasovchi qo'shimchalarga ajratilgan kabi. Prefikslar tilshunoslikda morfemaasosning oldida keluvchi va uning leksik yoki grammatik ma'nosini o'zgartiruvchilardir. O'zbek tili uchun begona atamadir, ya'ni o'zbek tili grammatikasida bunday tushunchaning o'zi yo'q. O'zbek tilida o'zlashgan prefikslarga *be*, *ba-*, *no-*, *ham-*, *bar*, *kam-* *xush-* kabilar misol bo'la oladi va shuni ta'kidlash kerakki, bu qo'shimchalar so'z yasallashida ancha serunumdur (*barkamol*, *hamyotoq*, *bebosh*, *nosoz* va *boshqalar*).

O'zbek tiliga tojik tilidan o'zlashgan prefikslar haqida gap ketar ekan, o'zbek tilida mavjud bo'lgan mazkur prefikslarning alternativlari haqida ham to'xtalib o'tmoqlik lozim. Bu tojik tilidan o'zlashgan qo'shimchalarning o'zbek tilida ham shu qo'shimchaga ma'nosi yaqin muqobili borligidir. Masalan, *no-* va *be-* prefikslariga alternativ sifatida *-siz* so'z yasovchi affiksi qaraladi: *nobaxt-baxtsiz*, *noumid-umidsiz*, *beodob-odobsiz*, *benomus-nomussiz* kabi. Bu hodisani ilmiy adabiyotlarda derivatsion sinonimiya hodisasi deyiladi.

Bunday qo'shimchalarning omonimlik hodisasi nafaqat tojik tilidan o'zlashgan prefikslar, balki affikslar (suffikslar)da ham uchraydi. Masalan, *-mand* qo'shimchasi bilan *-li* qo'shimchasini olish mumkin: *davlatmand* – *davlatli* kabi.

O'zbek tilida umumiste'moldagi ayrim so'zlar borki, ushbu so'zlarning kelib chiqishi tojik tili bilan aloqador. Xususan, "*pijama*" so'zining etimologiyasi fors-tojikchaga borib taqaladi. *Poy* va *joma* so'zlaridan, "*oyoq uchun kiyim*" degan ma'noni anglatadi. Yevropa tillariga hind tilidan o'tgan. Rus tiliga esa nemis tilidan kirgan. Dastlab yengil va keng, belda bog'ich bilan tutib turiluvchi ishtonlar shunday atalgan. *Poyjoma* turkiy xalqlarda ichto'n – ishton deb nomlangan.

Sarupo so'zi forscha *sar* – *bosh*, *poy* – *oyoq* so'zlaridan yasalgan. *Sarupo* – *bosh-oyoq kiyim*. Vaqtlar o'tib, so'zdagi u tovushi tushgan va so'z *sarpoga* aylangan. *Sarpo* hozirgi tilimizda *bosh-oyoq kiyim* va umuman *kiyim-bosh* ma'nosiga ega. Jonli tilda bu so'z asosan to'y-marosimlar bilan bog'liq o'rinlarda ishlatiladi. Masalan, *kuyovning to'y uchun hozirlangan kiyimlari sarpo* deyiladi.

Gul so'zi ham aslida fors-tojik tilidan o'zbek tiliga o'zlashgan hisoblanadi. Haqiqiy o'zbekona tilda esa *gul* so'zi chechak deyilishi kerak.

Turkiylarning bayramlaridan biri bo'lgan Navro'z ham aslida fors-tojik tilidan olingan. *Nav* – "*yangi*", *ro'z* esa "*kun*" degan ma'nolarni anglatadi.

Bundan tashqari o'zbek tiliga tojik tilidan faqatgina so'zlar emas iboralar, maqollar va topishmoqlar ham o'zlashgan.

Tojik xalqida shunday maqol bor: Kam- kam xuram hamish xuram. Tojik zaboni tushunadiganlar bilishadi va buning ma'nosi: Oz-oz ye, doim ye, deganidir.

1. Zaboni murg'ona murg'on medonat (Qush tilini qush biladi).
 2. No six so'zadu no kabob (Six ham kabob ham kuymasin).
 3. Takka boshadu shir dixad (Taka bo'lsa ham sut bersin).
 4. Sari daraxti mevador ham ast (Mevali daraxtning boshi egik bo'ladi).
 5. Daraxt dar yak sabz meshavad (Daraxt bir joyda ko'karadi).
 6. Sangi vazmina ob namebadorad (Og'ir toshni suv ko'tarmaydi).
 7. To shamol naboshad, shoxi daraxt namejumad (Shamol bo'lmasa daraxt qimirlamaydi).
 8. Davidani go'sola to kaxdon (Buzoqning chopgani somonxonagacha).
- Bu yerda biz o'zbek va tojik tili bir-biriga qay darajada o'xshashligi va farqli tomonlarini ko'rishimiz mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, O'zbek va tojik tillari uzoq tarixiy jarayonlarda bir hududda yashagan xalqlarning madaniy va til aloqalari natijasida bir-biriga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Bu tillar orasidagi lingvistik aloqalar, ayniqsa, leksik, fonetik va sintaktik jihatdan yaqqol ko'zga tashlanadi. O'zbek tilidagi ko'plab arabcha va forsha so'zlarning mavjudligi, tojik tilida esa turkiy unsurlar uchrashi ikki tilda doimiy aloqadorlik va o'zaro ta'sir mavjud bo'lganini isbotlaydi. Ushbu tarixiy va lingvistik yaqinlik, nafaqat tillar rivojida, balki xalqlar o'rtasidagi do'stlik, hamkorlik va madaniy uyg'unlikni mustahkamlashda ham muhim omil hisoblanadi. Kelgusida bu aloqalarni chuqur o'rganish, ikki til taraqqiyotiga xizmat qilish bilan birga, mintaqaviy tilshunoslikni boyitishga ham hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN MANBALAR:

1. <https://izoh.uz/>
2. [https://uz.wikipedia.org/wiki/O%CA%BBzbek_tilining_izohli_lug%CA%BBati_\(2022\)](https://uz.wikipedia.org/wiki/O%CA%BBzbek_tilining_izohli_lug%CA%BBati_(2022))
3. https://uz.m.wiktionary.org/wiki/Turkum:O%CA%BBzbekchada_forscha_dan_o%CA%BBzlashgan_so%CA%BBzlar
4. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Tojik_tili
5. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Tojik_alifbosi

O'ZBEKISTONDAGI TIL SIYOSATI BILAN BOG'LIQ BA'ZI MUAMMOLAR

Abdullayev Shuhrat Xayrullayevich,